

Nasilje nad ženama: diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti, ur. Fahd Kasumović, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet; Heinrich Böll Stiftung, 2024, 474 str.

Historičari se tradicionalno sučeljavaju s gorućim društvenim i političkim pitanjima onda kada ona prestanu biti aktuelna. Novije historiografske tendencije mijenjaju tu staru naviku historiografije pa su profesionalni pisci o prošlosti postali aktuelniji i društveno angažovaniji. Urednička knjiga *Nasilje nad ženama: diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti*, dokaz je gore izrečene tvrdnje. Jedna je od nekoliko vrijednih autorskih monografija ili zbornika, pisanih dominantno od strane historičarki i historičara koji istražuju važne segmente društvenog položaja i sudbine žena u novijoj i starijoj bosansko-hercegovačkoj prošlosti. Tako se istraživanju – života i djelatnosti pionirke borbe za prava žena – Sonje Dujmović, potpomognutom u posljednje vrijeme radom kolega Enesa Omerovića i Tomasza Jaceka Lisa, te utemeljenim tekstovima o ženama sa društvene margine austrougarskog perioda Amile Kasumović, autorskim i uredničkim istraživačkim i društveno angažiranim naporima Sabine Veladžić, Aide Ličine i njihovih kolegica, istraživanju i beskompromisnom raspravljanju ženskog “muslimanskog” pitanja Adnana Jahića, te na nešto drugačiji način, ali također vrijednom predstavljanju žena u historiji kolegice Hane Younis, kao i drugim nepomenutim historiografskim tekstovima na ovu temu, pridružila i snažno obogatila bosanskohercegovačku, regionalnu i izvjesnoj mjeri svjetsku historiografiju knjiga *Nasilje nad ženama: diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti*.

Ideja, uvodni i zaključni tekst, uz hronološku historijsku liniju i čvrsto držanje teme knjigu *Nasilje nad ženama: diskursi, perspektive, lekcije iz bh. povijesti* urednika Fahda Kasumovića čine monografskom uredničkom knjigom, a ne zbornikom radova. Takvom uvjerenju dodatno doprinosi i konstantno korištena historijska metoda s bogatom argumentacijom

zaključcima iz poznatih slučajeva s bosanskohercegovačkih prostora ili izvan njega, ukoliko su se mogli primijeniti na bosanske slučajeve. Znanje nakupljeno iz arhivske građe, objavljenih zbirki izvora i štampe novijeg razdoblja dodatno je, u većem dijelu knjige, obogaćeno kritičkim preuzimanjem rezultata teorijske literature koja pripada historiografiji i drugim disciplinama (npr. rodnim studijama), kao i korištenjem savremenih temeljnih dokumenata agencija Ujedinjenih nacija te savremenih definicija prepoznatih vrsta nasilja nad ženama. Dominirajući patrijarhalni odnosi u bosanskohercegovačkom društvu kroz historiju, kada se razmatraju odnosi među spolovima, još jedan je od objedinjujućih faktora ove knjige.

Različiti državni okviri, bježanje od spekulativne naracije te opredijeljenost da konkretni dostupni podaci budu temelj za prezentaciju teme nužno su ponegdje vodili fokusu na različite vidove nasilja u različitim periodima bosanskohercegovačke historije te prema različitom stepenu apsolviranja pojedinih podtema. Tako su određene podteme obrađene u mjeri u kojoj su to dopuštali raspoloživi izvori – negdje više, negdje manje, izolirano je nasilje nad ženama iz ukupnog nasilja (pogotovo u ratno i vrijeme ratnih osvajanja), negdje je više fokus na porodičnom nasilju a negdje manje.

U dijelu knjige o nasilju nad ženama “u rimsko doba” autora Almira Marića (str. 43–72) oskudni izvori o nasilju nad ženama u mirnodopsko vrijeme više su usmjerili autora na predstavljanje nasilja nad ženama u rimskim osvajačkim pohodima, a koji su zabilježeni u narativnim izvorima, kao i na nadgrobnim i drugim spomenicima kulture rimskog perioda. Također, autor se koristio i analogijom, navodeći primjere i iz drugih krajeva Rimskog carstva, kako bi nam predstavio oblike nasilja nad ženama i drugim manje vojno sposobnim društvenim grupama. Iz ovog dijela doznajemo o krajnje nehumanim postupcima osvajača (ubijanje, odvođenje u ropstvo, dehumanizacije druge vrste). Nasilje nad ženama i izostanak humanog odnosa prema zarobljenicima tjerali su muškarce pa i žene same da radije vrše

(kolektivna) samoubistva i ubistva djece nego da padnu žive osvajačima u ruke. Radije su birale smrt nego nasilnički odnos rimskih vojnika, koji su vrlo često zarobljene žene i djevojke silovali, mučili ili zlostavljali na druge načine. Autor zaključuje da je nasilje u mirnodopskom periodu rimske uprave prvenstveno bilo uvjetovano društvenim statusom i naglašava da su robovi, posebno žene, bile izložene raznim vrstama nasilja: fizičkom, psihološkom i seksualnom.

I u dijelu “Nasilje nad ženama u srednjovjekovnoj Bosni” (str. 75–96) autor Dženan Dautović se zbog nedostatka većeg broja izvora za srednjovjekovnu Bosnu počesto koristi analogijom. Zaključci su i u ovom dijelu knjige odlično argumentirani brojnim navodima iz izvora, poglavito onim koji se čuvaju u dubrovačkom arhivu, a poznati slučajevi nasilja nad ženama stavljani su u šire metodološke i sadržajne obrasce. Sadržaj je sistematično predstavljen, obrađeni su razni vidovi nasilja (femicid, robovlasništvo, fizičko, seksualno, verbalno, psihičko i socio-ekonomsko nasilje), iako, očekivano, ne u jednakoj mjeri s obzirom na dostupnost izvora.

Dio knjige autora Fahda Kasumovića koji je posvećen nasilju nad ženama u osmanskoj Bosni obimniji je od drugih dijelova knjige. Autor na primjerima koje je selektirao za prezentaciju daje opće karakteristike nasilja nad ženama te pravnu (državnu) i društvenu reakciju na sve vrste nasilja. U tom smislu, autor koristi osmansku pravnu misao, zakonske dokumente i praksu kako bi što obuhvatnije i što vjernije predstavio društveni položaj žena i oblike nasilja nad njima (fizički napadi na supruge i nanošenje tjelesnih ozljeda, silovanje, otmice žena i prisilni brakovi, banditi i tjelesno nasilje nad ženama, verbalno i psihološko nasilje, obiteljsko nasilje, žene ubijene u hajdučkim napadima, ubijena prostitutka). Gdje god je to i koliko god je to bilo moguće ističe se ženska odlučnost i akcija u odbrani od nasilja i dokazivanju nasilja – počesto i uz opasnost da se, zbog strogih propisa dokazivanja, tužba na sudu ne završi uspješno. Tako su razbijani i razbijaju se stereotipi o potpuno nemoćnoj ženi u osmanskome ili islamskom društvu općenito.

Autor je argumentirano pokazao da “nasilje nad ženama nije pojava koja je bila ograničena na jednu vjersku, socijalnu ili etničku skupinu. Nasilje su mogli počiniti potpuni stranci, ali i osobe iz njihovog najbližeg okruženja, pa i njihovi supružnici i bivši supružnici.” (str. 161)

U poglavlju o seksualnom i fizičkom nasilju nad ženama u habsburškoj Bosni (str. 169–214) jasno se vidi ideja autorice Amile Kasumović da se nasilje nad ženama predstavi kao pojava dugog trajanja. Korištenje konkretnih studija slučaja kao reprezenata pojedinih vrsta nasilja nad ženama, koji su zabilježeni u sudskoj i upravnoj praksi austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini, omogućilo je ozbiljne zaključke o postojanju nasilja i vrstama nasilja (otmice djevojaka, ubistva, slučajevi nasilja izvršenog nad djevočicama) te o pravnoj i društvenoj reakciji na nasilje i općenito društvenoj klimi u vezi s nasiljem nad ženama. I u ovom dijelu knjige navode se slučajevi borbe za pravdu oštećene ženske osobe ili njenih srodnika, iako je bio težak put dokazivanja optužbe za nasilje. S tim u vezi u tekstu se raspravlja i pitanje društvenog konteksta koji ženama nije omogućavao potpunu slobodu iznošenja stava i odlučivanja o svojoj sudbini, ali je aktivnost pravnog dokazivanja nasilja dugoročno imala pozitivan efekat. Ovo poglavlje pokazuje da ni u austrougarskom periodu vjerska pripadnost nije predstavljala ogradu ni zaštitu od (porodičnog) nasilja i ubistva.

Minela Radušić, autorica poglavlja o nasilju nad ženama u Bosni i Hercegovini u periodu 1918–1929. godina (str. 217–249), to nasilje znalački stavlja u konstantu odnosa među spolovima u bosanskohercegovačkoj prošlosti, zasnovanih na ideji rodne neravnopravnosti, a koji su iznjedrili pravo muškaraca da “neposlušne” žene kažnjavaju i discipliniraju. Ovo poglavlje pokazuje da je postratno, traumatizirano bh. društvo donijelo velika iskušenja za žene – žena je u svim segmentima života ostala potčinjena muškarcu. Autorica zaključuje da je nasilje nad ženama u razmatranom periodu imalo obilježje rodno zasnovanog nasilja, da su takvi oblici ponašanja u dobroj mjeri bili društveno normalizirani i općeprihvaćeni i da su ga zbog toga brojne žene podnosile u tišini svog doma, a samo rijetke vlastima prijavljivale seksualno

ili fizičko uznemiravanje. Ni državne institucije niti društvena zajednica nisu bili ozbiljna podrška zlostavljanim ženama.

Stradanje žena i nasilje nad ženama u Bosni i Hercegovini u Drugom svjetskom ratu (str. 253–279) Adnan Jahić predstavlja u okvirima skoro apokaliptičnog ratnog stradanja, strašnih zločina i nasilja, s uspješnim izoliranjem stradanja žena i nasilja nad njima. Autor nas općim informacijama, a negdje konkretnim brojkama i rekonstrukcijom konkretnih slučajeva vodi ka zaključku da je bilo slučajeva u kojima su žene stradale iz istih razloga zbog kojih i muškarci iste vjerske, etničke, rasne ili ideološke pripadnosti, ali i da je bilo nasilja specifičnog samo za nasilje nad ženama. Žene su bile “izložene zločinima najgore vrste: silovanju, brutalnom postupanju svake vrste, sakaćenjima i drugim bestijalnostima.” (str. 254) Konkretno slučajeve nasilja nad ženama autor je smjestio u krajnje nehumane idejne i pravne norme država i vojnih formacija koje su djelovale u Bosni i Hercegovini u toku Drugog svjetskog rata.

U poglavlju koje pokriva socijalističko razdoblje (str. 283–302) autor Mirza Džananović predstavio je način reprezentacije nasilja nad ženama u sarajevskom *Oslobođenju*. Sam tekst nam daje naznake o tome, među ostalim karakteristikama, koliko je bilo mogućnosti da društveni položaj žena i nasilje nad ženama postane javno pitanje. Sve to je duboko kontekstualizirano u ideološki sistem socijalističke Jugoslavije. Zaključci autora su da se najčešći oblik nasilja nad ženama – nanošenje tjelesnih povreda – koji skoro po pravilu čine muškarci: “najrjeđe i prijavljuje, a ni medijima nije toliko ‘zanimljiv’ za objavljivanje”. (str. 293)

Poglavlje “Zločini seksualnog zlostavljanja u Bosni i Hercegovini 1992–1995.” (str. 303–326), autorice Sabine Subašić-Galijatović karakterizira precizan iskaz koji je u osnovi historijat međunarodno-pravnog kvalificiranja seksualnog zlostavljanja žena i sankcioniranja te vrste nasilja kao zasebnog zločina. U glavnom dijelu teksta donose se konkretni pokazatelji koji dokazuju postojanje ideje, planova i realizacije nasilja širokih razmjera nad Bošnjakinjama muslimankama koji su prepoznati kao dio vojnih političkih

ciljeva, a ne kao posljedica ratnih dejstava. Obrađeno je i sankcioniranje počinitelaca nasilja nad ženama svih vjera i nacija, s posebnim fokusom na procese protiv visokorangiranih počinitelaca. Autorica zaključuje da su zločini počinjeni nad ženama u BiH 1992–1995. postali osnov na temelju kojeg će seksualno zlostavljanje nad ženama biti normativno okvalificirano i sankcionirano kao zaseban zločin.

Poglavlja “Naslijeđe šutnje: Kultura nasilja nad ženama i potraga za promjenom” (str. 337–367) i “Kanonska književnost i prikazi nasilja nad ženama: Čitanja s otporom lektira za gimnazije i srednje škole u Bosni i Hercegovini” (str. 371–395), autorica Sarine Bakić i Ajle Demiragić, visokim nivoom analitike i promišljanja, čine ovu knjigu još sveobuhvatnijom, multiperspektivnijom, savremenijom i aktuelnijom.

Sarina Bakić pokazuje da viševjekovni ukorijenjeni nazori patrijarhalnog društva opstaju usljed neharmoniziranih društvenih i pravnih promjena (posebno u privatnoj sferi) i onda kada su savremene pravne norme dovele do mnogo bolje pozicije žene u društvu. Ajla Demiragić, primjenjujući feministički metod čitanja s *otporom* kanonskih djela svjetske književnosti, zaključuje da su se od starogrčke do postmoderne književnosti, “kroz medij književnosti nekritički prenosile patrijarhalne vrijednosti i ideje koje su opravdavale, a ponekad i osnaživale kulturu nasilja nad ženama.” (str. 390)

Dužim zaključkom urednika Fahda Kasumovića o *dugoj povijesti nasilja* (str. 397–414) sadržaj knjige dodatno je homogeniziran. Urednik je značaki učinio još vidljivijim doprinose svakog dijela knjige i knjige u cjelini u odnosu na dosadašnje znanje o temi. Upečatljiv i društveno koristan je argumentirajući poziv urednika na dijalog i suočavanje s prošlošću koliko god ona bila bolna i nasilna.

Skoro svi dijelovi knjige su pionirska istraživanja konkretnih slučajeva nasilja nad ženama te ženske i društveno-pravne reakcije na rodno zasnovano nasilje na tlu Bosne i Hercegovine. Knjigu karakterizira ozbiljna

analiza, utemeljeni zaključci, prezentacija na visokoj intelektualnoj razini – cijela knjiga je spoj analize normi iz savremenih dokumenata o pitanjima nasilja nad ženama, (počesto) društvene i pravne misli u različitim historijskim periodima o nasilju nad ženama i reakcijama na to nasilje, (ponegdje) teorijske literature iz oblasti rodni studija te konkretnih podataka o nasilju nad ženama pronađenim u neobjavljenim i objavljenim izvorima te relevantnoj historiografskoj i drugoj literaturi što ovu knjigu čini jedinstvenom unutar bh. rodni studija.

Autori/-ce polaze s humanističke pozicije zaštite vrijednosti života, jednakosti i slobode, ali istovremeno čitaoca upoznaju s vladajućim principima u historiji – koji u većem broju slučajeva nisu bili u suglasju s gore navedenim vrijednostima.

Autori i autorice su nastojali prepoznati neko pravilo ko su to ubice i nasilnici i koji su ih motivi vodili u činjenju zla. To može biti korisno ne samo kao historijsko iskustvo već i za pokušaje preveniranja (posebno porodičnog) nasilja nad ženama u savremenom bosanskohercegovačkom društvu. Iz navođenih slučajeva nasilja nad ženama i njihovog procesuiranja mogu se izvući i zaključci kako društveni kontekst i državno-pravni i društveni odnos prema određenoj vrsti nasilja mogu biti pogodni ili odvrćujući od činjenja zločina i drugih vrsta nasilja. Ovo je posebno vidljivo za historijske periode gdje postoji više poznatih slučajeva (porodičnog) nasilja, a gdje se može pratiti društvena i državno-pravna reakcija na nasilje.

U nasilju nad ženama ili djevojčicama, gdje nije bio očigledan strani agresor, kao da se priče ponavljaju – najveći broj slučajeva nasilja vršen je od muške osobe koja je u pravilu trebala biti zaštitnik ili, u najmanju ruku, od osobe koja je žrtvu dobro poznavala. Autorice i autori cjelinom teksta doprinose “podizanju svijesti o važnosti preveniranja i institucionalnog sankcioniranja ovog ozbiljnog socijalnog problema”.

Zaključno, svaka sastavnica knjige donijela je veliko pomjeranje granica našeg znanja o nasilju nad ženama i djevojčicama u bh. historiji općenito, kao i o vrstama nasilja, društvenim grupama i pojedincima koji čine nasilje,

društvenoj klimi i društvenom kontekstu u vezi s nasiljem, društvenoj misli u vezi s nasiljem (nad ženama), državno-pravnoj i društvenoj reakciji na nasilje nad ženama, ženskoj odlučnosti i djelovanju u odbrani od nasilja i dokazivanju nasilja. Ova knjiga može i mora biti korištena i iskorištena u procesu podizanja svijesti o nužnosti pravovremene državne i društvene reakcije na ovu vrstu izazova u savremenom društvu.

Edin Radušić